

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

EGYED EMESE

Jean-Jacques Rousseau hét élete, avagy az irodalom útvesztője

Margócsy István Petőfi sikeréről következetes szigorúsággal elmélkedik, tudva, hogy hálátlan feladat a köztudatban rögzült kép módosítására törekedni. Interpretációs áradatról beszél, előrevetítve a klasszikussá váló életművek és a tudósok egyre reménytelenebb viszonyát. A szintézisre törekvő, mégis inkább a kreatív tudósban hívő írástudó méltán borzad el eme öngerjesztő értelmezésörökséget felmérve:

minden elhangzott már, s mindennek az ellentéte is – nemigen tudnánk akár kitalálni is olyan interpretációs stratégiát vagy véleményt, melynek a régebbi vagy újabb [...] szakirodalomban legalább csíráit vagy analogonjait valahol fel ne tudnók fedezni.¹

A Petőfi-recepció történetét áttekintve Margócsy jogosan kifogásolja, hogy – bizonyára erősen kritikus álláspontjuk miatt – a kutatók következetesen mellőzik Petrichevich Horváth Lázár műveinek érdemi vizsgálatát.² Petrichevich a szövegeikben és társadalmi magatartásukban megjelenő individualizmus szokatlan erőteljessége miatt Byron, Petőfi és Rousseau hangját és (nemcsak irodalmi) viselkedésmódját közelíti egymáshoz.³ Margócsy ennek az akarati motívummá váló individualizmusnak és a sikerességnek összefüggéseit sejtí meg és teszi láthatóvá.

Jean-Jacques Rousseau eseményekben gazdag élete, pályája és nagy hatású szöveges öröksége korszakok határán és ízléscsoportok vitáinak meg-megújuló kereszttüzéiben ragadható meg igazán. Alkalmas az esettanulmányokra és az általánosításra is („Az volt a sorsom, hogy fokról fokra az emberi nyomorúság példájává legyek” – írja a *Vallomások* szerzője).⁴

¹ MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999 (Klasszikusaink), 6.

² PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR *Munkái: Első kötet*, Pest, Landerer és Heckenast, 1842.

³ MARGÓCSY, *i. m.*, 282.

⁴ Jean-Jacques ROUSSEAU, *Vallomások*, ford. BENEDEK István, BENEDEK Marcell, Bp., Magyar Helikon, 1962, 204.

Magyarok egy másik legendáról

„Én nem azt látom, amit mások” – idézi Rousseau-t (közvetve) 1792-ben a pesti egyetem kéréssel teológia- és bölcséletprofesszora, Alexovits Vazul.⁵ E *máslátás* mibenlétét, ezen belül az író által is alakuló (irodalomnak nevezett) labirintust faggatja e dolgozat. „Képtelen vagyok szabadulni a gondolattól, hogy regényt akart írni, nem az egészet, hanem a részleteket tekintve.”⁶ Az első kérdés az: van-e köze hozzánk e francia nyelvű, több mint kétszáz esztendő szövegvilágnak (a *Vallomások*énak)? Van-e bennünk kíváncsiság avagy bátorság, hogy bemerészkedjünk a szólókató, s minden oldalról lassan bekerítő tájra?

Egy korabeli népszerű metszet a *Procópe*-ot, Párizs legrégebbi kávéházát ábrázolja, ahol a 18. század derekán jól megfértek egymás mellett egyházi és világi személyek játék, felolvasások, társalgás jegyében. Itt színházi események is történtek. A képet keretező medallionokban híres emberek arcképe: méretek a korabeli ismertségükkel mintegy arányosak, Rousseau e koszorúban Le Kain színész és Voltaire között, a jobb felső sarokban, tekintélyes nagyságban néz a világba (még hosszú parókája alól). Szövegei azonban nem vallanak a szerzőtársakkal megélt harmóniáról.

A magyar olvasók egy része talán szeretettel őrizgeti a könyvespolcon *A magányos sétáló vallomásait*; tudja, mi az az *Émile*; és a francia felvilágosodás neves képviselői sorából sem hagyja ki Rousseau-t. Az irodalomtudomány látókörébe újabban bekerült a *Les Confessions (Vallomások)* is, főleg az emlékezetkutatás, illetőleg az önéletrajzírás iránt felerősödő érdeklődés nyomán. Bizonyos, hogy ez a szerző fáradhatatlanul tárgyol olvasójával. Nemcsak kortársaival: a mindenkori olvasóval. Ilyen tekintetben hatalmas naiv remény, optimizmus jellemezi az egyébként borongós kedélyű filozófust. Bízunk abban, hogy az olvasás szokása maradandó, s a szerző és olvasója jó viszonya túléli a meg-megújuló polémiákat. Ez a szerző nevét a címlapra írja, beavatja olvasóját az éppen aktuális helyzetbe, hangulatba; felvilágosítja, helyesbíti tudását, bizalmába fogadja, összekacsint vele.

Ennek az olvasónak azonban előzetesen („au préalable”) ismernie kell a szerző műveit, s elolvasott a korban megjelent minden nemzeti nyelvű művet. Így az utalások rendszere nem lesz üresjárat, s aki bekapcsolódik az olvasásba, félszóból is ért! Másrészt, a régi és új szerzők műveiben a szórakoztatást-ráhatást időnként megszakítja

⁵ A[LEXOVITS]. B[azil]., *A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely: Irta A. B. P. a méltóságok, urak, nagy, s kisasszonyok, nemes ifjak, és tanuló nevendékek kedvéért*, Pest, Patzkó Ferencz, 1792, 147.

⁶ Louis-Sébastien MERCIER, *De Jean-Jacques Rousseau considéré comme l'un des premiers auteurs de la Révolution*, Paris, Buisson, 1791, II, 262; Jean-Pierre GROSS, *Jean-Jacques Rousseau*, Annales historiques de la Révolution française, Numéro 337, [En ligne], mis en ligne le: 15 février 2006. Internet: <<http://ahrf.revues.org/document1548.html>>

a saját beszéd, a szerző töprengése, a történet pihentetése, az úgynevezett reflexív pillanat.

Rousseau munkásságát áttekintve mindenekelőtt el kell ismernünk műfaji változatosságát, a folyamatos írás rendíthetetlen erkölcsét (bár ő gyakran panaszkodott a körülményekre, amelyek megnehezítik, sőt lehetetlenné teszik nyugodt munkáját). E változatosságban erős a dialogikus jelleg: levél, sőt levélregény, mentőírás, cáfolat, vitaszöveg. Jellemző továbbá a művek rendszerré szervezésének igénye: gyakran visszautal korábbi műveire vagy azok elemeire, így segíti azok intertextuális koherenciájának növelését és a rájuk vonatkozó irodalom kialakulását is. *Émile* és „Ellen-Émile-k”, *Novvelle Héloïse* és az ellenében megrendelt-létrehozott amannál *illedelemesebb* szerelmi regények, *Vallomások* és „Ellenvallomások” összefüggő és egyre gubancosabb szövegvilágot (egyre bonyolultabb útvesztőt) kínálnak olvasónak, kritikusnak.

Maga is volt gyámolított, tanonc, magántanítvány, aztán diplomata titkára, jegyző, házi nevelő (a Mably családnál). Nevelési munkája a korabeli instrukcióknál általánosabb és szokatlanabb volt, valóságos provokációként hatott. Egyik kiadásának illusztrációja összefüggésbe hozza Akhilleusz sérthetlenségének mítoszáat a tudomány tengerébe való beavatással. A szerző azonban az *Émile*-ben megfogalmazott elvek és saját apai viselkedése közötti különbséggel támadási felületet adott Voltaire-nak és az ő nyomán másoknak is. (Ugyanezt az egységet kéri számon a magyar irodalomtörténeti hagyomány a versekben megszólaló „Petőfi” és Petőfi Sándor 19. századi szerző szerepértelmezésén.)⁷

Az *Émile*

A nevelés korábban királytűkrök, főrangúak számára kompilált nevelési útmutatók formáját öltötte, Rousseau könyve viszont a polgári értékrend érvényesítésének formáit keresi. A korai *Émile*-illusztrációk az olvasói ízlésnek a példázatszerűségtől a konkrét életmódvonatkozások felé való elmozdulását mutatják, s felfedik ezen instrukciók összefüggését a valószerű élethelyzetekkel – a filozófiai kiindulópont helyett.

Rousseau másoltatását a normatív gondolkodás minduntalan elvetette. Egyik ok éppen a polgári viselkedés és az írói viselkedés közötti, a szerző ellen kijátszható különbség.

⁷ „Petőfiről az irodalomtörténészek máig, úgy látszik, nagy többségükben portrét írtak, irodalmi »jellemzést« alkottak meg, s még akkor is, mikor a részproblémák elemzésében egészen kiváló történeti analíziseket is végrehajtottak, legfőbb céljuknak azt tekintették, hogy az életművet tökéletesen egységesnek és egyöntetűnek vélvén és állítván be, mindent (azaz: jellemet, politikát, költészetet stb. vagy legalábbis mindent, amit mindezekből értékesnek vélték!) egy vezérlő princípium mint domináns faktor uralma alá szervezzenek össze.” MARGÓCSY, *i. m.*, 77–78.

Érdeemes itt utalnunk arra, hogy Philippe Lejeune az irodalmi hatás kettős útjáról beszél: a szándékról (amely a szerző személyiségeleme) és arról, amely a nyelv retorikai (más szóval „allegorikus”) természetéből következik.⁸ A 18. századi ember egyetemes jelrendszerek eszményét dédelgette, a retorikai hagyomány és a politikai berendezkedés sem támogatta a párhuzamosan létező világokat. A 17. századi Fontenelle elképzelése a világok sokaságáról a világegyetem természettudományos szemléletére vonatkozott. A plurális világokról szóló dialógusai egy szellemes és kellemes hölgygel való beszélgetésben fejtik ki a természettudományos világképet. A világok egyidejű sokféleségét kívánjuk mégis jelezni azzal, hogy az irodalom és a társadalmi tapasztalat megfogalmazása, nyilvános szöveggé alakítása siker és bosszúság, sőt szenvedés forrása lehet: ezt az ellentmondástól sem mentes sokféleséget példázza Rousseau vallomások jellegű szövegeinek nagy száma, de műveinek fogadtatása is.

Rousseau *Vallomásai* már megjelenésük előtt riadalmat keltettek. Még alig vált a könyvből ismertté néhány részlet, máris pallosként függött „érintett” férfiak és nők feje fölött ez az indiszkrétnek beharangozott, évtizedekre visszapillantó önvallomásszerkesztmény. Az író 1771. február 16. és 28. között Gusztáv trónörökös herceg jelenlétében Creutz gróf (1731–1785) svéd nagykövet (?) Grenelle-Saint-Germain (ma Grenelle) úti szalonjában részleteket olvasott fel készülő művéből.⁹ Egy könyv alakú szégyenpad réme járta be a divatos francia salonokat!

Rousseau alakja a magyar tudományosságban filozófia és a neveléstudomány keresztútján látható. Úgy tűnik, „a genfi polgár” alakját az olvasói érdeklődés kimozdítja szerzői funkciójából-állapotából, és egyre inkább mítoszi szereplővé alakítja. Az író 1761 nyarán keresi fel az erdélyi nemes, Teleki József, mintegy felajánlva tudását a vallástalan filozófus-elmék ellenében. A rá következő, 1762-es esztendő Rousseau számára az üldöztetések ideje.¹⁰ Önéletírói paktumot emlegetnek az önéletrajzi jellegű szövegek olvasásával kapcsolatban. A filozófus élete valósággal a mentegetőzésbe fűlt, írásainak előítéletes megközelítése életének eseményeit is közvita tárgyává, mondhatni közprédává tette. Ez az emberinél nagyobb erőt kívánó, mondhatni farkasokkal való harc nem robbant volna ki, ha csak Rousseau művei, illetőleg egy többé-kevésbé homogén olvasóközönség viszonyáról lett volna szó. Tegyük hozzá: Rousseau ál-

⁸ Különösen az eltört fésű epizódjának értelmezése során. Philippe LEJEUNE, *Az önéletírás meghatározása*, ford. Z. VARGA Zoltán, Helikon, 2002/3, 272–285.

⁹ Internet: <<http://www.rousseau-chronologie.com/retouraparis70-71.html>> M. Creutz nagykövet 1766-tól 1783-ig, felesége Comtesse de Tessin.

¹⁰ A genfi polgár ellen – *Szavojai vikáriusának vallomása* miatt – 1762. június 9-én adtak ki letartóztatási parancsot, Genfben; Bern-ben is elítélték írásait. Rendre elűzték Montmorencyből, Yverdon-ból és Môtiers-Travers-ből is. Letartóztató rendeletét Christophe de Beaumont, Párizs érseke augusztus 20-án keltezte (28-án jelent meg a közlemény); erre Jean-Jacques Rousseau októberben válaszolt.

talában védelmezte jóhiszemű, láthatatlan olvasóinak sokaságát ama rosszindulatú láthatóktól, közeliektől, az indiszkrét bajkeverőktől.

Egyesek az önéletírás elméleti megragadásának lehetetlenségét hangoztatják. Az önéletírás műfaji, egyszersmind modern kori iskolapéldáját Philippe Lejeune mégis a *Vallomások*ban jelölte meg. Korábbi megállapításaira és az abból származó vitákra visszapillantva azonban ugyanő újabban a műfaj rugalmasabb-nyitottabb meghatározására törekszik, és arra a következtetésre jut, hogy az, ami tapasztalatilag megragadható, nem más, mint az olvasók beállítottsága: a történeti ismeret (tudás, megértés vágya) a cselekvés (ígéret, hogy másokkal is megosztjuk igazságunkat) és a művészi alkotás mezejébe íródik be.¹¹ Már Jean-Baptiste Rousseau (1670–1741) – akinek népszerűsége névproblémákat is okozott Jean-Jacques Rousseau-nak pályája kezdetén – szóvá teszi saját érzelmi ellentmondásosságát, és ennek kifejezésére a *confesser* (vallomást tenni) igét használja: „Loin de me faire un métier d’avoir résisté si longtemps aux instances que mes Amis m’ont faites de les publier, je confesserai, si l’on veut, qu’il y a dans ma résistance autant de vanité que de modestie”.¹² Szerzői hiúság és szerénység együttesét – érzelmek és nyelviség megfoghatatlanságát és csalárdságát emlegeti.

Rousseau korához visszatérve: szerző és olvasói viszonyát az érintett és csak kíváncsi olvasói tábor kettős dinamikája is alakította; szerzőtársak teremttek egyik napról a másikra, a kulisszák mögött megrendelések születtek, így a múlt (nemcsak irodalmi) összefüggései valóban megsokasodtak.

A nyilvánosság (mint valami ítélőszék) előtti szöveges megjelenései alkalmával Rousseau maga sem csak írásait emlegeti, hanem gyakran élete mozzanatait is, ugyanannak az érvrendszernek elemeként. Így aztán műfajilag hagyományosan az irodalomba sorolható szövegek – regény: *La nouvelle Héloïse*, tudományos pályaművek (a két értekező pályamunka), episztolák (*Levelek a hegyekből, levél Párizs püspökének*) – világa összekeveredett a *Vallomások*kéval, sőt a magánlevelekével. Nem nehéz ellentmondásokat találni egy életidő alatt leírt és kimondott szavak között: az ossztűz azt a belső pozíciót, amelyet annyira szívesen hangoztat a modern irodalomtudomány, a társadalmon (s így az olvasók körén is) kívülre vitte; az íróembert kétségbeesett gesztusokra indította.

¹¹ Lejeune írók és olvasók találkahelyeként határozza meg az általa létrehozott *Egyesület az Önéletírásért* elnevezésű műhelyet. A mai írók a „Szép, a Jó és az Igaz hármasságából csupán az első kettő kötelezi. Úgy gondolja, nem kell, hogy művében morális vagy „igaz” legyen, pontosabban azt gondolja, hogy műve éppen szépsége okán lesz erkölcsös és igaz. Márpedig az önéletírás elkerülhetetlenül etikai kérdéseket vet fel; „amennyiben irodalmi, célja a szépség és az igazság felé való törekvés.” LEJEUNE, *i. m.*

¹² Mr. [JEAN BAPTISTE] ROUSSEAU, *Je confesserai... Préface* = Uő., *Oeuvres diverses de Nouvelle Edition revue et augmentée*, I, Amsterdam, Francois Changuion, 1726, számozatlan bevezető oldalak.

A magyar olvasók viselkedésére figyelve hangsúlyoznám a Rousseau-kutatás értelmét. A genfi polgár életműve (beleértve az életvitelére vonatkozó híreket is) az 1770-es évekkel kezdve jelentős hatást váltott ki, s bizonyos műfajai, attitűdjei nem érték felkészületlenül az olvasókat. Úgynevezett világi olvasmányok latin, német, francia, magyar nyelven megtalálhatók a 18. századi könyvtárakban, ezekben tallózom valamiféle kontextus teremtésének vágyától vezérelve: kolozsvári, sepsiszentgyörgyi, marosvásárhelyi nemesi és iskolai gyűjtemények összefüggésében olvasom újra Rousseau műveit. Az irodalomtudomány mintha lemondott volna róla. Érzékeny regénye, az *Új Héloïse* soha nem lett népszerű a kritikusok körében.

Szándék és írásmű

Felettébb kárhozatos valamely magánbeszélgetést vagy magánlevelezés tartalmát a szerző kárára elhíresztelni. Ahol a hűség ilyen szabályai nem érvényesek, ott a gondolatok szabad és társas cseréjét nagyon is kordában kell tartani. Még az olyan történetek továbbadása esetében is, ahol semmiféle káros következményt nem láthatunk előre, nagy indiszkréción (ha nem éppen erkölcstelenség) a szerző személyét felfedni. [. . .]

Titkok után kutakodni, mások leveleit elnyitni vagy akár csak elolvasni, szavaik, tekintetük és tetteik után kémkedni: mely szokások lehetnének károsabbak a társadalom számára? Mely szokások következményei lehetnének ennél kárhozatosabbak?

Ez az elv a jó modor – a társasági élet és a társalgás könnyítése céljából felállított afféle csekélyebb erkölcsiség – legtöbb szabályának alapelve is egyben.¹³

Rousseau a bevezetőben azt írja: a *Vallomások* az egyetlen olyan emberi arcmás, amelyet szerzője a természet alapján és a maga teljes valóságában alkotott meg [. . .] egyedi és hasznos munka, amely az emberek vizsgálatára hasonlítási alapként szolgálhat. Azt mondja, ez az egyetlen olyan tanúbizonysága életének, amelyet ellenségei nem torzítottak el a felismerhetetlenségig. Ez a kijelentés oly meggyőző, hogy a kritikusnak és a tudósnak is elpárologhat távolító merészsége, hogy ne hatna elemi erővel az olvasóra? („Lelkem útja tetteimben egyenes” – olvassuk nem sokkal ezután Petőfinél is.)

Társaság, társadalom, szerződés(szegés)

David Hume a politikai társadalom működését firtatva a játékszerűségekre tesz figyelmessé. „A játék céljából összejött társaságokban játékszabályok kívántatnak, amelyek

¹³ David HUME, *A politikai társadalomról* = UŐ, *Tanulmány az erkölcs alapelveiről*, ford. MIKLÓSI Zoltán, BABARCZY Eszter, utószó: LUDASSY Mária, Bp., Osiris, 2003, 42.

minden egyes játék esetén különbözők. E társaságok alapja, úgy vélem, frivol, és a szabályok nagyobbrészt, ha nem is teljes mértékben, hóbortosak és önkényesek.”¹⁴ A magánvilág és a nyilvános beszédformák közti hírcsere természetét nem könnyű megérteni. Olyan személyt látunk, aki lassanként öl alakot az önelbeszélés révén, s az elbeszélés központi alakjává válik.

Az önéletírás bejáratott módja, az érzelmek elbeszélése és az események értelmezése bonyolult rendszert hoz létre, ahol minden mindennel összefügg, így nem is olyan egyszerű eltekinteni létrejöttének, pontosabban nyilvános felolvasásainak eszmei és társadalmi körülményeitől. 1770 előtt mást olvastak a *Confessions*-ban mint 1784 után.

Rousseau *Émile*-jét Párizs püspöke nyilvános levél formában elítélte (ugyanő korábban a janzenisták ellen adott ki vehemens nyilatkozatokat). A genfi polgár erre is nyílt levélben válaszol.¹⁵ Az (irodalmi) írásmű értékei és szerzőjének személyiségi jogai a levél érvelésrendszerében észlelhetők. Nem tesz különbséget olvasóközönség (magatartása) és közvélemény között. Az emberi jogok, a tolerancia, a szólás- és sajtószabadság (tegyük hozzá: az irodalom) nevében retorikailag kifogástalan védőiratot szerkeszt – számunkra ez a cselekvésválasz Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós vagy Wesselényi Miklós történetéből ismerős.

Ha csak könyvemet támadta volna, nem vettem volna fel, de ön személyem ellen is támadást intéz, mi több, ön tekintélynek örvend a társadalomban; már csak azért sem hagyhatom szó nélkül, hogy meg akar fosztani a becsületemtől. [. . .] Sorsom különösségéről kell először beszélnem, van megpróbáltatása, amit egyedül nekem szánt. Valamelyes tehetséggel születtem, a közönség lassanként ezt a véleményt alakította ki rólam. Ennek ellenére gyermekkorom boldog félhomályban telt, amelyből nem próbáltam kitörni. [. . .] Negyvenedik életévemhez közel a vagyon helyett, amelyet egész életemben megvettem, és név helyett, amelyért később akkora árat fizettem, nyugalomban volt részem, voltak barátaim, most is ez minden vágyam. Egy szerencsétlen akadémiai kérdés szinte akaratom ellenére felzaklatta elmémet, olyan feladatok elé állított, amelyekre nem voltam felkészülve; a váratlan siker elcsábított. Nem értettek, mégis tömegesen támadtak rám az ellenfelek, mégpedig oly dühvel, hogy engem is kihoztak a sodromból, sőt göggel, amely talán még több lendületet adott. Védekeztem, és ahogy a viták egymás után következtek, magam is alig vettem észre, elindultam a pályán. Azon kaptam magam, hogy szerző vagyok, abban az életkorban, amikor másoknál

¹⁴ *Uo.*, 43.

¹⁵ Christophe de Beaumont-nak (1703 – 1781) Párizs püspökének. 1762. Jean-Jacques ROUSSEAU, *Lettre à M. de Beaumont, archevêque de Paris*, Amsterdam, Marc Michel Rey, 1763.

ez éppen véget ér, írástudó, noha soha nem éreztem megbecsülést e rend íránt. Ettől a perctől számítottam valakinek a közönség számára, de egyszersmind eltűnt az életemből nyugalom, jóbarát. [. . .] A közönség engem illető ítéleteiben minő állandó ingatagságot kellett megtapasztalnom! Túlságosan messze voltam tőle, bizonyos személyek érdekei és szeszélye irányították cselekedeteim megítélésében, két egymást követő napnál soha nem nézett rám ugyanolyan szemmel.

Hol sötét alaknak látott, hol a fény angyalának. Ugyanazon évben dicséret, ünneplés vett körül, keresték társaságomat, még az udvari körökben is, aztán sértegetés, fenyegetés, gyűlölet, átok tárgya lettem. [. . .]

Különböző tárgyakról írtam, de ugyanazon elvek alapján: ugyanazon erkölcsi alapon állva, ugyanazon igazságok és, ha úgy tetszik, ugyanazon meggyőződés szerint. Ehhez képest egymásnak ellentmondó ítéletek születtek könyveimről, vagyis inkább könyveim szerzőjéről, mert inkább az általam tárgyalt kérdések alapján ítélték meg, nem pedig az érzelmeim alapján.¹⁶

Madame d'Houdetet portréja és a *Vallomások* egyik illusztrációja, ahol a hölgy mint álház látogató érkezik Rousseau-hoz, a történetépülés folyamatát mutatja: az azonosítható identitás (név) az állítás a regénytörténet természetéhez közelíti az önéletírás és öningerjű határán íródott *Vallomásokat*. Jean-François Marmontel *Erkölcsei mesék* (*Contes moraux*) című, Halléban megjelent munkájában *Apologie du théâtre, ou analyse de la lettre de M. R., citoyen de Genève, à M. d'Alembert, au sujet des spectacles* (1761)¹⁷ s mint teoretikus és drámaszerző, illetve fordító védelmébe veszi a színházat és d'Alembert-t. Ez az írás németül is igen hamar olvasható volt, s eljutott az erdélyi magyar nemes-ség könyvtáraiba. Nincsenek határok, az életesemények anekdotává válva a művek továbbírva, cáfolattá válva, kifordítva, befordítva jutnak más olvasók kezébe.

1792-ben a pesti egyetem bölcselet- és hittantanára, Alexovits Vazul¹⁸ mintegy hatalmi pozícióból veri el a port Voltaire-en, Pierre Bayle-en és Rousseau-n. *A könyvek szabados olvasásáról* című, Pozsonyban megjelent értekezését Johann Christoph von Zabuesnig (1747–1827) 1813 és 1818 között augsburgi polgármester „Voltér, Ruszso, Bayle s több hitetlen filozofusok ellen botsájtott [. . .] könyvére” alapoz-

¹⁶ ROUSSEAU, *Lettre. . . , i. m.*, ford. E. E. A teljes levél magyarul is olvasható: Jean-Jacques ROUSSEAU, *Értekezések és filozófiai levelek*, vál., utószó, jegyz. LUDASSY Mária, ford. KIS János, Bp., Európa, 1978 (Magyar Helikon).

¹⁷ Jean-François MARMONTEL, *Apologie du théâtre, ou analyse de la lettre de M. R., citoyen de Genève, à M. d'Alembert, au sujet des spectacles* = UÓ, *Contes Moraux: Suivis d'une Apologie du Théâtre*, Le Haye, La Compagnie, 1761, 211–389.

¹⁸ „a méltóságos urak, nagy- és kisasszonyok, nemes ifjak és tanuló növendékek kedvéért”

za.¹⁹ Megjelöli von Zabuesnig forrását is, aki nem más, mint Nonotte (értsd L'abbé Nonotte, *Dictionnaire philosophique de la religion, où l'on établit tous les points de la religion attaqués par les incrédules, et où l'on répond à toutes leurs objections*).²⁰

Alexovits Rousseau-nak is szentel egy rövid fejezetet. Fontosnak tartja születése helye, ideje, felekezeti hovatartozása megállapítását („Russzó János Jakab, református ember. Genevában született 1708-dik esztendőben”),²¹ Alexovits átveszi az augsburgi szerző kijelentéseit, aki a genfi polgárt valamivel erkölcsösebbnek tartotta Voltaire-nál és Pierre Baile-nél. Ezek után hosszasan cáfolja Zabuesnig e megállapítását: pogánysággal, következetlenséggel, aljassággal vádolja Rousseaut, hiszen (itt alcímek következnek, amelyek vádiratát tagolják): „Ő jobb mind Voltérnél, mind Baylénél.”, „Voltak mindazonáltal nagy hibák az ő erkölcsében”, „Voltak gyökeres hibák az ő tudományában.” A jegyzetben Zabuesnighoz hasonlóan kijelenti, hogy konkrét bűnökről ugyan nem tudna referálni, de elég bűn, hogy Rousseau (horribile dictu!) szerelmes regényt írt: „Igaz, Russzonak motskosságiról különösen én még semmit sem olvastam. De mivel ő igen motskos románt írt, már e nyilván-való jelenség, hogy maga-is a' motskosságokhoz igen közel járt, és tőlök leg-kisebbet sem undorodott.”²²

Köteles Sámuel, a kantianus morálfilozófus részletesen tárgyalja a francia szerzőket: a Kant előtti etikai álláspontok példatáraként használja műveiket, és Kant alapján sorra megcáfolja nézeteiket. Az olvasó nemcsak arról győződhetett meg, hogy Kantnak mindenben igaza van, de arról is, hogy például Rousseau-nak semmiben sem volt igaza a kortárs filozófia álláspontja szerint.²³

Kire gondoljunk e vitavilág közegén elmélkedve a francia olvasótáborban vagy attól többé-kevésbé messze? A *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain Kis János a publikum meghatározására tesz kísérletet, felismerve a nyelvhasználat és az írói siker közti összefüggéseket.: „Publikumon általjában az a' közös ítélet értetik, mellyet a' körülöttünk lévőeknek, vagy azoknak, a kiket körülöttünk lenni gondolunk, többséges beszédünkről, írásunkról vagy tselekedetünkről tesz; s mindenkor úgy képzeljük azt, mint egy józan értelemmel bíró személyt, melly tselekedeteinkben részt vesz, azokat

¹⁹ ALEXOVITS, *i. m.* A hivatkozott munka: *Historische und kritische Nachrichten von dem Leben und den Schriften des Herrn von Voltaire und anderer Neuphilosophen unserer Zeiten*, Hrsg. Johann Christoph VON ZABUESNIG, Augsburg, Beith, 1779.

²⁰ 1762-ben már Voltaire tévedéseiről cáfolati munkát tesz közzé. *les Erreurs de Voltaire*. Később a munka bővített változata is napvilágot lát: [L'abbé NONOTTE], *Les philosophes des trois premiers siècles de l'église, ou Portraits historiques des philosophes payens, qui, ayant embrassé le christianisme, en sont devenus les défenseurs par leurs écrits*, Paris, Crapart, 1789.

²¹ ALEXOVITS, *i. m.* Rousseau valójában 1712-ben született.

²² *Uo.*, 154.

²³ Erre nézve legjellemzőbb munkáját l. KÖTELES Sámuel, *Az erköltsi Filo'sófiának eleji*, I–II, M. Vásárhely, Fiedler Gottfried, 1817.

vagy helyben hagyja, vagy gántsolja, 's mellyet viszont mi oktathatunk, jobbéthatunk 's tökéleteséthatunk; magunkat a' Publicum serkentőjének, intőjének, oktatójának, a' Publicumot pedig barátunknak, 's gyermekünknek, de egyszer's mind viszont Tanét-tonknak, 's bíránknak is nézzük.”²⁴ A művet csakis hatásában tartja értékelhetőnek. „Természet szerint annál hasznosabb a' jó könyv író, mennél szélessebb, ki terjedtebb, értelmesebb, és részvevőbb Publicuma van.”²⁵ A közönséget individuumok egymástól eltérő csoportjaként nevezi meg, ahol csöppet sem mellékes az affektív hozzáállás. A részvétel gyakorlatilag a beleélő olvasás, a hőssel (szereplővel, vallo mástevővel) együttérző olvasó jelentéstartalmaira irányítja a figyelmet. „A ki frantzia nyelven jeles munkát ir, számot tarthat reá, hogy hazájában minden karbéliek, 's azon kívül a' ki mivel világnak minden részeiben is a' legmiveltebb emberek fogják olvasni. Egyébb nemzetbeli írók ennyit ugyan nem reménylhetnek; minthogy a' fejedelmek és nagyok' udvarából a' Frantzia nyelv őket kisebb vagy nagyobb mértékben kizárja.”²⁶ A *Tudományos Gyűjtemény* oktató jellegű dialógusában Tanítvány és Tanító cserél eszmét az értelmezés lehetőségeiről. Rousseau neve ugyan nem hangzik el, de több ízben hivatkoznak a filozófus szerzőre. A nevelő célzatú párbeszéd címe: *Igaz-e, hogy a' Tudományok inkább rontják mint javítják az elméket 's erkölcsöket*. A Tanítvány érezhető tendenciózussággal bevallja, hogy csaknem elveszítette tanulókédvét a kevéssel korábban megjelent kis könyvtől, amely a tudománynak a gondolkodásra és az erkölcsökre való rossz hatásáról értekezik. A Tanító a pályáztató döntésének lehetséges indokául a megfogalmazás nyelvi színvonalát hozta fel: „Jádzanak itt a Birák – jádzik talán maga az író is, midőn a' mellyeket megvetni láttatik, maga béveszi, és az írásnak s vetélkedésnek Tudományát nem durva, hanem mesterséges és igen kifestett Beszédekkel ostromolja.”²⁷

1817-ben a *Mercure de France* könyvhirdetési között előfordul Biret *Émile corrigé*-ja, de a könyv adataihoz fűzött újságírói észrevétel jelzi a létező vitát; nem a reklám, hanem az elrettentés helye is lehet egy könyvhirdető rovat: (ez a könyv) „helyes elveket, igazán bölcs mondásokat tartalmaz, ugyanakkor kétségbe vonjuk, hogy feledtetné a művet, amelynek kivonatolásaképpen keletkezett. A genfiak halhatatlan honfitársuk szobrát összezúzzák, az utcát ugyanakkor nem róla, világhírűvé lett polgárukról neve-

²⁴ KIS János, *Hogyan kell a Magyar Olvasó Publicumot nevelni*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/VIII, 85.

²⁵ *Uo.*, 86.

²⁶ *Uo.*, 87.

²⁷ KOVÁTS Sámuel, *Igaz-e, hogy a' Tudományok inkább rontják mint javítják az elméket 's erkölcsöket?*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/X, 63.

zik el, hanem Chevelu (Bundás) nevet adnak neki; (Jean-Jacques) Rousseau-nak már igazán csak az hiányzott, hogy Biret úr kezdje korigálni.”²⁸

„Rousseau” és „franciák”-nak elnevezett rosszindulatú olvasói csoport között hosszas a vita története.²⁹ Van, aki őrületnek, üldözési mániás delíriumnak titulálja Rousseau megszólalásait, nem fér hozzá kétség, hogy a *Rousseau juge de Jean-Jacques* (a *Dialógusok*) a *Vallomások* tartalmát és a korábbi Rousseau-álláspontokat is elbizonytalanítja, a legendaképződésnek kedvez igazán.

Miért ne gerjesztene, miért ne gerjeszthetne ma is vitákat? – teszi fel a kérdést Petőfi életéről, költészetéről gondolkodva Margócsy István.³⁰ A kérdést szabadalmaztatni kellene; ezt reméljük a Rousseau-*oeuvre*-rel kapcsolatban is a magyar olvasók lankadatlan olvasó- és vitakedvében bízva.

²⁸ Mercure de France, 1817. április 5., 45. A folyóirat főszerkesztője ekkor Benjamin Constant volt.

²⁹ *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, Lettre à d'Alembert sur les spectacles* (*Lettre de d'Alembert à J.-J. Rousseau*, texte Préface de la Nouvelle Héloïse ou Entretien sur les romans Confessions, Livres VII (début), IX à XII. Lettres philosophiques, 46 lettres de J.-J. Rousseau présentées et commentées par J.-F. Perrin, Livre de poche, 2003.

³⁰ MARGÓCSY, *i. m.*, 8.